

Ordlista om ekosystemtjänster, biologisk mångfald och naturskydd

Maj 2021

Ordlista

Allemansrätt

Rätten för alla människor att vara i naturen, oavsett vem som äger marken. Den ger dig till exempel rätt att plocka bär och svamp eller tälta något dygn. Allemansrätten säger också att vi måste visa hänsyn till naturen och till andra människor.

Art

Djur, växter och svampar delas upp i olika arter. De som kan få ungar med varandra (eller frön och sporer när det gäller växter och svampar) brukar kallas för en art. Ibland parar sig olika arter med varandra "av misstag", men i så fall kan deras ungar inte få egna ungar.

Artdatabanken

Artdatabanken samlar in kunskap om djur, växter och svampar. Vart femte år ger de ut en bok som heter Rödlistan, med information om vilka svenska arter som minskar snabbt eller riskerar att utrotas. Artdatabanken ligger i Uppsala och är en del av Sveriges Lantbruksuniversitet.

Artinventering

Att leta efter särskilda djur, växter eller svampar för att få koll på var de finns. Det kan behövas till exempel när en ny väg ska byggas och Trafikverket undrar hur den ska gå för att göra minst skada.

Bekämpningsmedel

Ett ämne som används för att döda eller motverka skadegörare. Det kan vara bekämpning av insekter, ogräs och växtsjukdomar. Medlen påverkar ofta även andra organismer än den skadeorganism de är avsedda för. Många sädeslag har dessutom blivit motståndskraftiga mot bekämpningsmedel, vilket betyder att man måste öka dosen eller utveckla nya medel.

Bihotell

Bostäder för vilda bin som människor har byggt för att hjälpa dem. Det kan räcka med små hål i en träbit på en solig plats. Hålen ska vara cirka 3–10 millimeter höga, gärna av olika storlekar för att passa olika arter av vilda bin.

Biodiversitet

Ett annat ord för biologisk mångfald, som du kan läsa mer om här nedanför.

Biologisk mångfald

Rikedom av arter, miljöer och gener. Biologisk mångfald är viktig för att naturen ska fungera som den ska, för vår överlevnad och för alla arters egen rätt att finnas till.

Biotop

Typ av natur som har speciella förutsättningar och som är hem för vissa djur och växter. Det kan vara en naturtyp, t.ex. mosse, blåbärsgran-skog, tallhed eller strandäng.

Cirkulär ekonomi

Ett system där naturresurser används så lite och så effektivt som möjligt. Allt som tillverkas ska användas så länge det går, för att sedan göras om till något annat eller återvinnas. Ingenting ska bli avfall utan allt ska ingå i ett kretslopp.

Djurskyddsområden

Områden med störningskänsligt djurliv, där människor inte får vistas under en viss tid på året. Läs mer längre ner i ordlistan om Fågel-skyddsområden.

Ekodukt

En bro som byggs för att djur ska kunna ta sig över till exempel motorvägar. Kallas även viltbro. Utan ekodukter kan en stor väg isolera däggdjur och hindra deras spridning.

Ekologi

Den del av biologin som undersöker hur djur och växter lever och samspelar, och hur deras levnadssätt är beroende av och anpassat till yttre förhållanden som till exempel klimat och jordmån.

Ekologiskt fotavtryck

Det är ett sätt att räkna ut hur mycket mark och havsyta som behövs för att framställa en produkt eller för att förse en människa med det hon konsumerar. Invånare i olika delar av världen använder olika mycket resurser.

Ekologiskt jordbruk

Odling utan bekämpningsmedel och konstgödsel, och djurhållning med extra stor hänsyn till djurens behov. Se motsatsord Oekologiskt.

Ekosystem

Allt som lever och alla livsmiljöer, som fungerar ihop inom ett område, till exempel en bit natur och alla dess djur och växter samt marken, vattnet och klimatet.

Ekosystemtjänster

De gratistjänster som naturen gör och som är till nytta för oss människor. Till exempel pollinering av växter och luft- och vattenrening. Vi människor är helt beroende av dessa tjänster. Kan även kallas naturens nyttor eller naturnyttor.

Eldningsförbud

När vädret har varit torrt länge och risken för brand är stor kan myndigheterna besluta om eldningsförbud. Det betyder att du inte får elda någonstans i naturen, inte ens på iordninggjorda eldplatser. Kommuner och länsstyrelser informerar på sina hemsidor om när eldningsförbud råder.

Fiskekort

Ett tillstånd att fiska i ett visst vatten. Det brukar säljas av en fiskevårdsförening i trakten. I havet och i våra fem största sjöar behövs ofta inget fiskekort men det finns andra regler som måste kollas inför en fisketur.

Fjällnära skog

Nära fjällen är vintrarna långa och hårda. Här växer skogen långsamt och träden blir kortvuxna. Den fjällnära skogen har inte varit så lönsam att avverka och det är svårt att få den att växa upp igen om man hugger ner den. Därför har många av de fjällnära skogarna aldrig avverkats och är idag de största områdena med urskogslig skog som finns kvar i Sverige.

Fotosyntes

Fotosyntesen är förutsättningen för liv på jorden. Det är den process där de gröna växterna bildar energi (kolhydrater) ur vatten och *koldioxid* med hjälp solljuset. Förutom att växterna ger oss mat, ved och virke framställs det syre som vi andas.

Fridlysning

Ett skydd av särskilt känsliga arter. Fridlysta växter får inte plockas, grävas upp eller skadas på annat sätt. Fridlysta djur får inte dödas, skadas eller fångas. För fåglar gäller detta även för ägg och bon. Cirka 585 arter är fridlysta i Sverige, men för vissa gäller fridlysningen bara i några län. Oavsett fridlysning får inga vilda däggdjur eller fåglar någonsin dödas, utom när det råder jakttid på vissa av dem.

Friluftsområde

Områden dit många människor kommer för att vara ute i naturen. Här brukar finnas stigar och skyltar så att alla känner sig välkomna.

Fågelskyddsområde

Ett område som är viktigt för fåglar och där människor inte får vara under en viss tid på året. Ofta gäller det bara under våren när fåglarna har ungar, men tiden varierar. Det finns fler sorters djurskyddsområden, de vanligaste förutom fågelskyddsområden är sälskyddsområden.

Gammelskog

Skog som är äldre än 130–150 år. Den här skogen är viktig för många djur, växter och svampar.

Globala målen för hållbar utveckling

17 mål med sammanlagt 169 delmål som världens länder tillsammans har tagit fram för att utrota extrem fattigdom, begränsa den globala uppvärmningen och minska ojämlikheter och orättvisor i världen. Målen är samlade i Agenda 2030 och ska vara uppnådda till år 2030. Ersatte millenniemålen år 2015.

Grön infrastruktur

Ett nätverk av natur som gör att olika arter kan överleva och sprida sig. När man planerar att bygga "grå infrastruktur", till exempel vägar, måste man tänka på att bevara den gröna infrastrukturen. Annars är risken att det bara blir små gröna plättar kvar, som inte hänger ihop och som är för små för att många arter ska klara sig bara där. Exempelvis kan en viltbro hjälpa djur att röra sig mellan två skogsområden.

Hållbar utveckling

När samhället utvecklas på ett sådant sätt att vi som lever i dag kan få våra behov uppfyllda, samtidigt som vi vårdar jorden så väl att även framtidens människor kommer att kunna få sina behov tillgodosedda.

Häckningsperiod

Den tid då fåglar lägger ägg och tar hand om sina ungar.

Högstubbe

Ett träd som har knäckts eller kapats några meter upp på stammen så att en hög stubbe blir kvar. Vissa högstubbar skapas naturligt och andra skapas av skogsmaskiner. Vid en avverkning kan högstubbar lämnas kvar för att bli hem åt några av de arter som har svårt att överleva på kalhyggen.

Indikatorart

En art som berättar något om platsen där den växer. Om vissa lavar växer på en plats visar det till exempel om luften är förorenad. Andra indikatorarter om berggrunden är kalkrik eller hur gammal eller skyddsvärd skogen är. Indikatorarter som signalerar skyddsvärd skog kallas även signalarter.

Kalhygge

Den kala yta som blir kvar när nästan alla träd huggs ner samtidigt. Kalhyggesbruk är den vanligaste formen av skogsbruk i Sverige idag. Ett alternativ är kontinuitetsskogsbruk.

Kantzon

Ett område längs en gräns där det kan behövas särskild hänsyn. Den som till exempel avverkar skog bör lämna en rand med träd längs sjöar, åar och bäckar. Träden skyddar vattnet och suger upp övergödande ämnen som annars skulle ha läckt ut.

Koldioxid

En gas (CO₂) som finns i små mängder i vanlig luft. Används av de gröna växterna vid fotosyntesen för att tillverka socker. Koldioxid är en av de gaser som bidrar mest till växthuseffekten.

Kommunekolog

En person som jobbar på en kommun med att hålla koll på natur- och miljöfrågor ur ett ekologiskt perspektiv.

Konstgödsel

Gödsel som framställs industriellt av framför allt kväve, fosfor och kalium. Processen kräver mycket energi och fosfor bryts i gruvor som kommer att sina inom de närmsta årtiondena. Konstgödsel gör det också lättare att snabbt sprida stora mängder gödsel, vilket kan skapa övergödning både i vattnet och på land. Kallas även mineralgödsel.

Konventionell odling

Odling med konstgödsel och bekämpningsmedel. Används ofta som motsats till ekologisk odling.

Kretslopp

Ämnens cirkulation i naturen. Vattnets kretslopp beskriver hur vatten avdunstar från haven, blir moln och sedan nederbörd som till sist rör sig i floder ut till haven igen. Andra ämnen, som exempelvis kol, kväve och fosfor har sina kretslopp.

Lya

Bohåla för djur som varg, järv, räv eller fjällräv.

Låga

Liggande dött träd. Döda träd är viktiga för många djur, växter och svampar. I gamla skogar är det ofta gott om lågor på marken.

Medborgarforskning

När forskare tar hjälp av allmänheten för att samla in uppgifter.

Medborgarförslag

I många av Sveriges kommuner har alla invånare rätt att lämna in förslag direkt till kommunstyrelsen.

Mikroorganismer

Det är små, små organismer som inte kan ses med blotta ögat, till exempel bakterier och alger. Mikroorganismer finns överallt, på människor och på djur, men också i vatten, luft och jord. Många spelar en viktig roll som nedbrytare i naturen.

Mosse

En våtmark där det är blött eller fuktigt på marken. Mossarnas vatten kommer bara från regn och snö, som inte innehåller så mycket näring. Därför är växterna på en mosse sådana som inte behöver så mycket näring, ofta är marken täckt av olika vitmossor. På så vis skiljer sig mossen från ett kärr, som får näring från en bäck eller något annat vattendrag. Kärrret får mer näring från det som kommer flytande i vattnet och därför är växtligheten rikare här.

Mykorrhiza

Svamparnas underjordiska nätverk som förser träden med mineraler och vatten. I utbyte får svamparna kolhydrater från trädens fotosyntes.

Nationalpark

Särskilt värdefulla naturområden som har ett starkt skydd genom beslut i regering och riksdag. Sveriges 30 nationalparker är utvalda av Naturvårdsverket för att representera olika landskapstyper. Varje nationalpark har sina regler och allemansrätten gäller inte fullt ut.

Nationalälv

Älvar som ska få forsa fritt och inte stoppas av vattenkraft. Sveriges riksdag har utsett fyra nationalälvar: Torneälven, Kalixälven, Piteälven och Vindelälven.

Natura 2000-område

Ett område som ingår i EU:s nätverk av skyddade naturområden, Natura 2000. Sverige har drygt 4 500 Natura 2000-områden. En del av dem är samtidigt naturreservat eller nationalparker. Natura 2000 är ett starkt skydd, exempelvis kan det betyda att naturen utanför områdets gräns inte får störas om det får effekter inne i området. I Natura 2000-områden kan allemansrätten vara begränsad.

Naturbeteskött

Kött från djur som har betat på naturbetesmarker, det vill säga gräsmarker som inte gödslas, sås eller plöjs. Fina hagar helt enkelt, där många blommor och insekter kan leva. Den som köper naturbeteskött bidrar till att de här blommande markerna får finnas kvar.

Naturens nyttor

Även naturnyttor. Se Ekosystemtjänster.

Naturminne

En gammal form av naturskydd. Naturminnet skyddar inte ett markområde utan "märkvärdigheter" i naturen, som stora flyttblock eller gamla träd. Detta kan innebära begränsningar av allemansrätten.

Naturreservat

Ett sätt att skydda värdefull natur, som kan vara rik på arter eller omtyckt av människor att vara i. Kommuner eller länsstyrelser ansvarar för Sveriges nästan 5 000 naturreservat. Varje reservat har sina egna regler som gör att allemansrätten inte gäller fullt ut. Det är till exempel ofta förbjudet att plocka blommor i ett naturreservat.

Naturskog

En skog som fungerar som skogarna gjorde innan människorna började avverka dem och göra kalhyggen. Här finns träd i alla åldrar, och många gamla eller döda träd. De gamla och döda träden är viktiga som bostäder och mat för många arter. Skillnaden mellan en naturskog och en urskog är att urskogen aldrig har störts av människor. I en naturskog kan det till exempel finnas gamla stubbar efter att någon har huggit ner träd för länge sedan, men skogen fungerar fortfarande som en naturlig skog.

Nedbrytare

Djur och mikroorganismer som lever av att bryta ner dött organiskt material (döda växter och djur). Hit hör till exempel dagmaskar, gråsuggor, många svampar och bakterier.

Nyckelart

En art som många andra är beroende av. Man kan till exempel säga att blåbär är en nyckelart i svenska barrskogar – om blåbär försvann skulle många andra arter få svårt att överleva.

Nyckelbiotop

Ett skogsområde med sina höga naturvärden som är särskilt viktigt för skogens växter och djur. I en nyckelbiotop kan det finnas hotade eller sällsynna arter som behöver området för sin överlevnad. Nyckelbiotoper är inte automatiskt skyddade, men många skogsägare har lovat att inte avverka dem genom miljömärkningen FSC.

Näringskedja

En bild av hur näringen rör sig från växter till växtätare och vidare till rovdjur. En enkel näringskedja i en svensk sjö kan till exempel vara alg – hoppkräfta – löja – abborre – gädda – fiskgjuse. I det fallet är rovfågeln fiskgjuse högst upp i näringskedjan. Om det finns mycket miljögifter i växter och djur långt ner i näringskedjan kommer de att ansamlas högst upp och ge fiskgju-sarna problem.

Närnatur

Naturområden som finns nära där människor bor och verkar eller går i förskola och skola. För att fler personer ska ha möjlighet att ta del av det naturen erbjuder är avstånd centralt.

Oekologiskt

Ett livsmedel är oekologiskt om det har framställts genom metoder som inte lever upp till kraven för ekologiskt jordbruk, vad gäller exempelvis växtskyddsmedel, skadedjursbekämpning, gödsling och djurskötsel.

Paraplyart

De flesta naturmiljöer är hem för massor av arter, som kan vara svåra att hitta och hålla reda på. Därför utses ibland paraplyarter, det vill säga arter som är lätta att känna igen och som får symbolisera många andra arter. En känd paraplyart är vitryggig hackspett, som har "gett lövsumpskogarna ett ansikte". När lövsumpskogarna försvinner hotar det många olika arter, men det är lättare att lyfta fram en av dem än hela myllret.

Parningssäsong

Den tid på året när däggdjur parar sig och kan vara extra känsliga för störning. För exempelvis lodjur är parningstiden mars-april medan för kronhjort är den i september.

Pollinatör

Djur (oftast insekter) som hjälper till med blommornas pollinering. Läs mer om pollinering här nedanför.

Pollinering

Blommornas sätt att föröka sig, genom att pollenkorn flyttas från en växt till en annan. De allra flesta växter måste få hjälp att flytta pollenkornen. Vissa växter pollineras av vinden men många är beroende av bin, humlor och andra insekter (pollinatörer). Ett enda bi kan ha mer än 15 000 pollenkorn på kroppen och hinner besöka mer än 10 blommor på en minut.

Pollineringsplan

En plan där man tänker igenom hur ett område fungerar ur ett bis perspektiv. Viktiga frågor kan till exempel vara: Finns det gott om olika växter så att många olika pollinerare trivs? Finns det växter som blommar även på våren och sensommaren så att insekterna klarar sig under hela säsongen? Målet är att göra området bättre för pollinerande insekter, för både bins och människors skull.

Produktionsskog

Skog som används för att producera trä och pappersmassa. När skogen är omkring 80–100 år gammal avverkas den och nya träd planteras ofta i raka rader. Därför finns det inte så mycket gamla träd och fallna träd här, som många av skogens djur, växter och svampar behöver för att leva.

Rödlistan

En bok med information om vilka arter som riskerar att dö ut i Sverige. Rödlistan innehåller långa artlistor där experter har delat in arterna i olika hotkategorier, beroende på utdöenderisk. Störst är risken för arter som har minskat snabbt eller där individerna av arten är väldigt få. En art är rödlistad om den finns med i någon av kategorierna Nära hotad, Sårbar, Starkt hotad, Akut hotad eller Nationellt utdöd. Rödlistan uppdateras vart femte år. Den görs av Artdatabanken, som du kan läsa mer om högre upp i ordlistan.

Skogsjordbruk

Att använda träd och buskar i traditionellt jordbruk. Träd som planteras på åkrar och fält ger marken näring, samtidigt som de skyddar mot uttorkning och erosion.

Slätteräng

En gräsmark där man slår gräset med lie varje sommar. Så gjorde folk förr för att få vinterfoder till kor, får och hästar. Eftersom gräset tas bort blir marken näringsfattig och artrik. Om marken istället gödslas blir den näringsrik och några få högvuxna arter som hundkex och timotej tar över.

Strandskydd

Området närmast sjöar, hav och vattendrag är skyddat för att både människor, djur och växter ska kunna röra sig fritt längs vattnet. Lagen gäller inom 100 meter från strandkanten, ibland 300 meter. Närmare än så får man till exempel inte bygga nya hus. Men kommunerna kan göra undantag från reglerna om de tycker att det finns särskilda skäl, och om bygget inte stör natur eller friluftsliv så mycket.

Signalart

En art som visar att skogen där den växer är gammal eller har höga naturvärden på andra sätt. Skogsstyrelsen har tagit fram listor på signalarter som är till hjälp för att avgöra vilka skogar som är mest värdefulla att skydda från skogsbruk.

Terräng

Utanför vägarna på obebyggd mark.

Toppkonsument

Det rovdjur som befinner sig högst upp i näringskedjan. Läs mer högre upp i ordlistan om Näringskedja.

Urskog

En skog som i stort sett aldrig har påverkats av människor. Gränsen för vad som ska räknas som påverkan är inte alldeles självklar och därför pratar man ofta istället om urskogslika skogar.

Våtmark

Fuktiga eller blöta marker där det klafsar när man går, som myrar, mossar, stränder och kärr. Många våtmarker har dikats ut sedan 1800-talet för att få torrare åkrar och skogar som växer snabbare. Därför har många djur och växter minskat som är beroende av våtmarker för att hitta mat och bostad.

Växthuseffekt

Egenskap hos atmosfären som gör att jordens medeltemperatur är högre än den skulle varit utan atmosfär. Människans utsläpp av växthusgaser förstärker växthuseffekten, vilket leder till klimatförändringar.

Övergödning

Övergödning uppstår när för stora mängder näringsämnen som kväve och fosfor hamnar i hav, sjöar och vattendrag genom bland annat gödsling, avloppsutsläpp och luftföroreningar. Övergödning leder till kraftigt ökad tillväxt av vissa organismer som exempelvis alger. När de bryts ner kan det bli syrebrist i vattnet vilket kan leda till bottendöd.

